

ПРАСТОРАВА-ЧАСАВАЯ ТЭОРЫЯ ПСІХІЧНАГА ЗДАРОЎЯ І ЯГО РАССТРОЙСТВАЎ: ІНДЫВІДУАЛЬНЫЯ ПРАСТОРА І ЧАС ЯК ПЕРШААСНОВА СВЯДОМАСЦІ ЧАЛАВЕКА

ДУ «Рэспубліканскі навукова-практычны цэнтр псіхічнага здароўя»¹,
НМУ Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
«Рэспубліканскі цэнтр праблем чалавека»²

Аўтарамі паказана, што індывідуальныя прастора і час з'яўляюцца фундаментам фарміравання свядомасці чалавека. У выніку іх мадэлявання ў працэсе ўзаемадзеяння паўшар'яў галаўнога мозгу становіцца магчымым кантроль, рэгуляванне і праграмаванне псіхічнай дзейнасці на ўзроўні свядомасці. Парушэнні ў індывідуальных прасторы і часе чалавека, што робяць іх неадпаведнымі прасторава-часавым характарыстыкам знешняга свету, выклікаюць змены ўласцівага здаровым людзям базавага патэрну свядомасці, якія прыводзяць да псіхічных расстройстваў.

Ключавыя словы: індывідуальныя прастора і час, свядомасць, мадэляванне, псіхічныя расстройства

T. I. Tsiatserkina, O. V. Korsak

THE SPATIO-TEMPORAL THEORY OF MENTAL HEALTH AND ITS DISORDERS: THE INDIVIDUAL SPACE AND TIME AS THE FOUNDATION OF HUMAN CONSCIOUSNESS

The authors have shown that the individual space and time are the foundation of human consciousness forming. As a result of their modeling in the process of interaction between the hemispheres of the brain control regulation and mental activity programming at the level of consciousness become possible. Violations of human individual space and time, which make them inappropriate to spatiotemporal characteristics of the ambient world, cause changes in the basic pattern of consciousness inherent to healthy people, that lead to mental disorders.

Key words: individual space and time, consciousness, modeling, mental disturbances.

Пры распрацоўцы тэорыі псіхічнага здароўя і яго расстройстваў узнікла неабходнасць асэнсавання феномена свядомасці, які, на наш погляд, звязаны з індывідуальнымі прасторай і часам чалавека. Але калі мы звярнуліся да літаратурных крыніц, то сутыкнуліся з тым, што ні адзінага погляду на свядомасць, ні вычарпальнага яе азначэння ў навуцы дагэтуль не існуе. Аўтары прызнаюць, што паняцце свядомасці цяжкае для дэфініцыі і асэнсавання [2; 5; 6].

Пра адсутнасць яснага разумення, што сабой уяўляе свядомасць, сведчыць таксама тое, што яе часта называюць вобласцю псіхікі, псіхічнай функцыяй, псіхічным станам, г. зн., мае месца не толькі звязанне ўзроўню свядомасці да ўзроўню псіхічнага функцыянавання, але і погляд на яе як другасную ў дачыненні да псіхікі.

Таксама працягвае захоўвацца погляд большасці вучоных на свядомасць як на адлюстраванне чалавекам знешняга свету і ўсведамленне рэчаіснасці пры ўдзеле мовы. Сцверджанне пра адлюстраванне і тое, што псіхічныя расстройства з'яўляюцца наступствам яго парушэння, рэгулярна паўтараецца і ў падручніках па псіхіятрыі. Аднак, на нашу думку, свядомасць чалавека не можа быць арганізавана паводле тых самых механізмаў найпроставага адлюстравання, па якіх адбываюцца больш элементарныя яго формы. Інакш незразумела, чаму свядомасць адсутнічае ў прадстаўнікоў жывёльнага свету і ўласцівая толькі чалавеку.

Што да ўсведамлення рэчаіснасці, то ў апошнія годы вучонымі ўсё ж робіцца агаворка, што ўсведамленне складае толькі адзін бок свядомасці [5]. Натуральна, што далёка не ўсё, калі не пераважная

частка з таго, што адбываецца ў асабістым свеце чалавека (г. зн. у яго індывідуальных прасторы і часе), даступна асэнсаванню. Нават розныя часткі індывідуальнай прасторы ўсведамляюцца ў розных ступенях у сувязі з іх неаднолькавай падлегласцю вербалізацыі, і сярод іх найменш – карпаральная прастора і найбліжэйшыя да яе часткі экстракарпаральнай, а найбольш – зрокавая і слышавая.

У псіхіятрыі вывучэнню свядомасці і яе парушэнняў, адводзіцца, як ні дзіўна, вельмі сціплае месца. Клініцысты найчасцей звязваюць свядомасць з арыенціроўкай, пад якімі разумеецца прысутнасць у пацыента ведаў пра месца свайго знаходжання, наяўную дату і свае пашпартныя дадзеныя. У выпадку захаванасці гэтых ведаў канстатуецца, што ў пацыента ясная свядомасць. І пры гэтым можа апісвацца, напрыклад, карціна грубага парушэння псіхічнай дзейнасці ў выглядзе псіхатычнага расстройтва, якое робіць немагчымым існаванне чалавека ў звычайных прыродным і сацыяльным асяродках. Праблема такой яўнай неадпаведнасці, на наш погляд, можа быць вырашана, калі свядомасць разглядаць ў сувязі з індывідуальнымі прастораў і часам.

Мэта працы – прадставіць новую канцэпцыю свядомасці, аснованую на ўяўленнях аб індывідуальных прасторы і часе чалавека і іх будове, а таксама паказаць арганізацыйны ўзровень, на якім ажыццяўляецца рэгуляцыя псіхічных працэсаў чалавека і яе парушэнні.

Кажучы пра індывідуальныя прастору і час, мы маем на ўвазе не так званы хранатоп, а тое, «у якім свеце» адчувае сябе сам чалавек, і якімі ёсць глыбінныя, якасныя характарыстыкі свету, што перажываецца чалавекам. Заўважым, што гаворка ідзе не пра ўспрыманне прасторы і часу пры дапамозе мадальна спецыфічных аналізатараў, а менавіта пра перажыванне індывідуальных прасторы і часу. Можна казаць, што гэта свет чалавека, у якім ён жыве, з усім тым, што яму належыць, – матэрыяльным і духоўным.

Свае прастора і час, натуральна, існуюць і ў жыўёл, забяспечваючы ім магчымасць узаемадзеяння з іншымі аб'ектамі знешняга свету і арыенціроўку ў ім на ўзроўні інстынктаў. Рэгуляцыя псіхічных працэсаў у жыўёл адбываецца беспасярэдне законамі сусветных прасторы і часу. Гэты дасведомасны ўзровень захоўваецца таксама ў людзей і мае значэнне для аўтаматычнай рэгуляцыі іх жыццядзейнасці.

Уласцівасцю чалавека з'яўляецца наяўнасць у яго другога, больш высокага ўзроўню ўзаемадзейнасці з вонкавай рэальнасцю. Па словах аднаго з асновапаложнікаў экзістэнцыйнай філасофіі М. Хайдэгера, «свет не адзелены ад чалавечай

свядомасці» [7]. Але чалавек мае кантакты са знешнім светам не толькі непасрэдна, а праз адчуванні сваіх, індывідуальных прасторы і часу, якія адначасова выступаюць у дачыненні да вонкавага свету як аб'ектыўная рэальнасць, а для самога чалавека з'яўляюцца яго рэальнасцю суб'ектыўнай. Апошняя складае змест індывідуальных прасторы і часу, пры гэтым яна, маючы ацэначны характар, ужо валодае першаснай якасцю свядомасці. Гэта азначае, што свядомасць мае пачатак у індывідуальных прасторы і часе чалавека, а яны выступаюць у своеасаблівай ролі «пасярэдніка» паміж ёй і знешнім светам.

Індывідуальныя прастора і час розных людзей падобныя не столькі паміж сабой, колькі на сусветныя, бо з'яўляюцца іх часткай. Яны апрыёры не могуць быць ідэнтычнымі, паколькі людзі знаходзяцца ў розных локусах знешняй прасторы. Акрамя таго, чулінасць і захаванасць функцый іх ворганаў пачуццяў могуць значна адрознівацца. Верагодна, таму сустракаючыся кожны новы дзень з іншымі людзьмі і выказваючы нібыта фармальныя меркаванні аб надвор'і, чалавек выяўляе патрэбу звяртацца адпаведнасць перажыванняў сваіх прасторы і часу з адчуваннямі іншых людзей. Але супадзенні перажыванняў забяспечваюцца падабенствам дачыненняў індывідуальных прасторава-часавых параметраў свету кожнага чалавека з сусветнымі.

Паколькі ўсе прасторава-часавыя аб'екты свету надзелены фізічнымі якасцямі, то і індывідуальныя прастора і час чалавека, з'яўляючыся часткай сусветных, выступаюць хутчэй як фізічная дадзенасць. *Фарміруючыся на аснове індывідуальных прасторы і часу*, свядомасць, верагодна, пераймае некаторыя яго характарыстыкі. Гэтая акалічнасць з'яўляецца вельмі важнай для канкрэтызацыі прасторава-часавых характарыстык свядомасці чалавека. Бо дагэтуль лічылася, што суб'ектыўнай рэальнасці нельга прыпісваць фізічныя ўласцівасці, што, як слушна сцвярджае Д. І. Дуброўскі, стварае галоўную цяжкасць пры спробе тэарэтычнага тлумачэння сувязі свядомасці з мазгавымі (і ўвогуле з цялеснымі, фізічнымі) працэсамі [3]. «Калі з'явам суб'ектыўнай рэальнасці нельга прыпісваць фізічныя ўласцівасці – масу, энергію, прасторавыя характарыстыкі, то як растлумачыць: 1) іх сувязь з мазгавымі працэсамі і 2) іх каўзальнае дзеянне на цялесныя працэсы», – разважае аўтар [4]. Як намі будзе паказана ў далейшых публікацыях, пры разглядзе рытму сон-няспанне і біпалярнага афектыўнага расстройства, свядомасныя працэсы спалучаны са зменамі індывідуальнай прасторава-часовай арганізацыі і энергетычнага патэнцыялу чалавека.

Мозг чалавека ўяўляе сабой менавіта той унікальны орган, у якім адбываецца мянтальная змена індывідуальнага прасторава-часавога кантынума і яго ўзаемадзеянне з сусветным [2]. Але галоўнае пытанне, якім чынам гэта здзяйсняецца, заставалася пакуль без адказу.

Паводле нашай тэорыі, этапы «пераводу» інфармацыі аб індывідуальных прасторы і часе ў святдомасць чалавека рэгулююцца паслядоўнай працай паўшар'яў галаўнога мозгу. Перш чым стаць набыткам святдомасці, індывідуальныя прастора і час, як ужо казалася, перажываюцца чалавекам, а далей мадэлююцца ў працэсе ўзаемадзеяння церэбральных гемісфер. Перажыванне прасторы і часу, найбольш верагодна, кантралюецца працай правага паўшар'я, дзе адбываюцца сінтэтычныя працэсы, ствараюцца халістычны вобраз індывідуальных прасторы і часу з усімі прыналежнымі ім падрабязнасцямі. Мадэляванне ж забяспечваецца магчымасцямі левай гемісферы цягам сукцэсіўных працэсаў аналізу, абстрагавання ад прыватнасцяў і абагульнення.

Такім чынам, яшчэ адзін, выключна важны аспект сувязі паміж індывідуальнымі прасторай і часам, з аднаго боку, і святдомасцю чалавека – з другога, заключаецца ў тым, што яны *падлягаюць у святдомасці мадэляванню*. Менавіта праз прасторава-часавыя мадэлі ажыццяўляецца святдомасная арганізацыя псіхікі чалавека – яе кантроль, рэгуляванне і праграмаванне (падкрэслім, што пад такой арганізацыяй разумеецца не святдомое кіраванне, а кіраванне праз святдомасць, апасродкаванае ёю). Першаснасць святдомасці ў дачыненні да псіхікі чалавека забяспечваецца сувяззю святдомасці з індывідуальнымі прасторай і часам, якія і надаюць ёй фундаментальнасць.

Вылучаная намі прасторава-часавая мадэль псіхічна здаровага чалавека, па-сутнасці, уяўляе сабой прасторава-часавую арганізацыю самой яго святдомасці, доказы чаму будуць пастаянна прыводзіцца намі далей. Гэтая мадэль мала залежыць ад імгненных змен у індывідуальных прасторы і часе. Яна існуе ў святдомасці, хутчэй за ўсё, як стратэгічная праграма, дзе закадзіраваны ўсе прасторава-часавыя параметры індывідуальнага свету чалавека і межы іх магчымых флюктуацый, якія не парушаюць арганізацыю самой мадэлі, а, значыць, – і святдомасці. У дэшыфраваным выглядзе яна можа быць разгорнута ў рэальную стэрэаметрычную форму з характэрнымі для яе часавымі параметрамі. На сённяшні дзень адбудованне і візуалізацыя індывідуальных мадэляў магчымыя на аснове ключавых прызнакаў-маркераў станаў

святдомасці, звязаных з функцыянаваннем чалавека ў прасторы і часе.

Пры псіхічных расстройствах прасторава-часавыя параметры святдомасці пацыентаў мяняюцца карэнным чынам, што прыводзіць да парушэнняў зыходнага патэрну, які мае месца ў здаровых людзей. Такія парушэнні маюць характэрныя адметнасці, уласцівыя розным назалагічным формам псіхічных расстройстваў.

Галоўнае, што можа быць выдзелена з усяго сказанага намі, заключаецца ў тым, што **інды-відуальныя прастора і час з'яўляюцца фунда-ментам, першаасновай святдомасці чалавека**. Пэраламляючыся ў святдомасці ў выглядзе прасторава-часавых мадэляў, яны дыктуюць свае заканамернасці функцыянаванню чалавека і вызначаюць модус яго псіхічных працэсаў.

Паколькі святдомасць фарміруецца на аснове фундаментальных элементаў быцця – яго прасторы і часе, то ўзровень феномена святдомасці павінен адпавядаць гэтай фундаментальнасці. Яна не можа быць названа ні псіхічным станам, ні псіхічнай функцыяй, ні звадзіцца да арыенціроўкі ў месцы, часе і ўласнай асобе, або выключна да ўсведамлення рэчаіснасці. Святдомасць выступае як арганізуючае надфункцыянальнае ўтварэнне, вышэйшая інстанцыя кіравання ўсімі псіхічнымі працэсамі. Па нашым перакананні, яна складае аснову псіхічнага жыцця чалавека, якое рэалізуецца паводле яго індывідуальнай прасторава-часавай мадэлі.

Фундаментальныя зрухі святдомасці (а не асобных псіхічных функцый), што ўзнікаюць як наступствы эксцэсаў у індывідуальных прасторы і часе, якія вядуць да іх няўзгодненасці з вонкавым светам, увасабляюцца ў карэнных зменах святдомасных прасторава-часавых мадэляў. У выніку парушаецца рэгулявальная роля святдомасці ў дачыненні да псіхічных працэсаў, што выклікае расстройства псіхічнага здароўя і з'яўляецца пагрозай самому існаванню чалавека.

Перабудовы прасторава-часавых мадэляў пры псіхічных расстройствах, якія будуць прадстаўлены намі ў наступных публікацыях, маюць відавочную сувязь са змененымі станами святдомасці пацыентаў, што выражаюцца ў дэрэалізацыі індывідуальных прасторы і часу, іх «замышчэнні», «выпадзенні» або дэзактуалізацыі.

Істотна таксама тое, што індывідуальныя прастора і час, у якіх існуе чалавек з яго святдомасцю, з'яўляючыся аб'ектам сусветных прасторы і часу і падпарадкоўваючыся іх законам, відавочна, не маюць патрэбы ў дадатковым адлюстраванні знешняй рэчаіснасці. Як адзначаюць Т. А. Дабра-

хотава і Н. Н. Брагіна, у організме чалавека няма спецыяльных аналізатараў, якія б займаліся ўспрыманням прасторы і часу [1]. Дасвядомаснае біялагічнае адлюстраванне знешняга свету вядзецца на рэцэпторным узроўні ўспрымання мадальна спецыфічных сігналаў, а індывідуальныя прастора і час, якія з'яўляюцца натуральнай асновай для фарміравання свядомасці чалавека, не адлюстроўваюцца, а перажываюцца ім як адзінае цэлае.

Да таго ж свядомасць не можа выступаць ў ролі матрыцы для адлюстравання, паколькі, папершае, адсутнічае адпаведны субстрат (тканкі галаўнога мозгу не кантактуюць непасрэдна з вонкавым асяроддзем), па-другое, у гіпатэтычным выніку такога адлюстравання атрымоўвалася б копія-негатыў часткі рэальнага свету. Для атрымання пазітыўнага ўзору (г. зн. копіі копіі) быў бы неабходны другі люстраны паварот. Але пры вырабленні копіі губляюцца істотныя якасці арыгінала. Таму свядомасць, якая з'яўляецца ўнікальным прыродным феноменам, прыналежным чалавеку, па сваёй фундаментальнасці роўная прасторы і часу, не можа быць генерычным утварэннем, а ўяўляе сабой непаўторную з'яву (своеасаблівы «брэнд»).

Нашы апошнія даследаванні паказалі, што пры наяўнасці зрухаў у індывідуальных прасторы і часе дапускаецца магчымасць люстраных паваротаў у межах самой свядомасці, калі для іх не патрабуюцца дадатковыя матрыцы. І гэта адзіны такі аб'ект у свеце, бо для капіявання астатніх жывых і нежывых аб'ектаў наяўнасць знешніх аб'ектаў-матрыц абавязковая. У выпадку здзяйснення люстраных паваротаў у свядомасці могуць адбывацца сур'ёзныя аберацыі, звязаныя з генерычнымі пераўтварэннямі яе прасторава-часовай арганізацыі і высокаверагоднымі наступствамі ў выглядзе псіхічных расстройстваў, у прыватнасці, шызафрэнні [7].

Цалкам новым для псіхіятрычнай навукі з'яўляецца сцверджанне аўтараў аб тым, што менавіта скажэнні прасторава-часовай структуры свядомасці складаюць аснову для ўзнікнення і развіцця псіхічных расстройстваў

У сувязі з прадстаўленым новым падыходам да разгляду феномена свядомасці чалавека можа ўзнікнуць неабходнасць карэкціроўкі азначэння свядомасці і яе парушэнняў, што будзе мець значэнне для пераасэнсавання сутнасці псіхічных расстройстваў. Наш погляд на верхавенства свядомасці ў дачыненні да псіхічных працэсаў больш адпавядае азначэнню расстройстваў, якія ў айчынай псіхіятрыі называюць псіхічнымі, як мянтальных.

Літаратура

1. Брагіна, Н. Н., Доброхотова, Т. А. Функциональные асимметрии человека / Н. Н. Брагина, Т. А. Доброхотова. – М.: Медицина, 1981. – 288 с.
2. Дубров, А. П. Взаимодействие живых систем со временем и пространством / А. П. Дубров // Сознание и физическая реальность. – 2003. – № 3. – С. 51–60.
3. Дубровский, Д. И. Трудные проблемы сознания (в связи с книгой В. В. Васильева «Трудные проблемы сознания») / Д. И. Дубровский // Вопр. философии. – 2011. – № 9. – С. 136–148.
4. Дубровский, Д. И. Проблема «сознание и мозг. Теоретическое решение» / Д. И. Дубровский. – М.: Канон: РООИ «Реабилитация», 2015. – 208 с.
5. Лекторский, В. А. Сознание / В. А. Лекторский // Новая философская энциклопедия / Ин-т философии РАН; 2-е изд, испр. и допол. – М.: Мысль. – 2010. – С. 589–591.
6. Майерс, Д. Психология / Д. Майерс; под навук. рэд. М. Ярчак; Пер. з англ. – Мн.: Бел. Фонд Сораса: Лекцыя. – 1997. – 560 с.
7. Тетеркина, Т. И. Пространственно-временная основа патогенеза шизофрении: механизм «инверсионных часов» / Т. И. Тетеркина, О. В. Корсак, Ю. Ю. Чернов [Электронный ресурс]. – 2015. – Режим доступа: <http://psychiatr.ru/forum/topic/412> Дата доступа: 29.09.2015.
8. Хайдеггер, М. Бытие и время / М. Хайдеггер; Пер. с нем. – Харьков: «Фолио», 2003. – 503 с.